

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА

УДК 351.746.1

Т. Л. Щеголева

Основна мета успішної реалізації освітніх завдань у Національній академії Державної прикордонної служби України (ДПСУ) – підготовка нової генерації кваліфікованих офіцерів-прикордонників, в яких професійні знання поєднуються з громадянською мужністю, порядністю, чесністю, справедливістю та високим рівнем мовленнєвої культури. Специфіка ДПСУ вимагає від своїх працівників високої професійної компетентності, комунікативної культури, емоційної стійкості, вміння володіти собою, неупередженості, стриманості, толерантності.

Для офіцерів ДПСУ спілкування є основою професійної діяльності. Від форми, стилю спілкування, його емоційного забарвлення значною мірою залежить ефективність роботи. Навички, вміння і здібності у сфері спілкування, дотримання норм службового етикету виявляються як основні фахові риси його особистості.

Від рівня мовленнєвої культури кожного представника ДПСУ залежить вирішення конфліктних ситуацій, що впливають на психологічний клімат і самопочуття особистості та виникають не лише в колективах, а й при здійсненні прикордонного контролю у пунктах пропуску.

Особливо підвищився інтерес до мовної культури у роки незалежності України. З утвердженням української мови як державної на території України розширилося коло її використання. Це спричинило появу чималої кількості помилок і знизило рівень мовної культури. Серед сучасних дослідників, праці яких спрямовані на підвищення культури спілкування та мовної культури, виділяються: Б. Антоненко-Давидович, В. Берков, Г. Волкотруб, О. Горбул, О. Кубрак, О. Сербенська, Ф. Хміль, Т. Чмут, С. Шевчук та ін. Дослідженням

проблеми виховання культури спілкування займалися такі мовознавці і методисти, як: С. Абрамович, Н. Бабич, О. Біляєв, М. Вашуленко, Б. Головін, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, С. Караман, А. Коваль, Т. Ладиженська, М. Пентилюк, М. Стельмахович, Т. Симоненко та ін.

Процес підготовки майбутніх кваліфікованих офіцерів, здатних успішно виконувати свої професійні обов'язки, потребує не лише зростання якості знань курсантів, але й підвищення їх культурно-освітнього рівня, що зумовить підвищення рівня мовленнєвої культури та професійної культури загалом. На сьогоднішній день необхідно провести комплекс суттєвих змін у навчально-виховному процесі, що передбачає пошук нових технологій, форм і методів підготовки майбутніх спеціалістів, які відзначатимуться творчою індивідуальністю, високим рівнем професійної компетенції та загальної культури.

Тому мета нашої статті – на основі аналізу наукових джерел встановити прогалини у висвітленні цієї теми і з'ясувати напрямки її дослідження. Для цього слід розглянути основні вимоги, за якими визначають ознаки культурного мовлення (мовленнєвого етикету), та виявити шляхи підвищення рівня мовленнєвої культури.

Як зазначає С. І. Бабенков [2], культура мовлення сучасних підлітків постійно знаходиться під впливом соціальних змін, як позитивних, так і негативних, що відбулися в нашій країні, особливо в останні десятиліття. Прийнято розрізняти вищий та нижчий рівень мовленнєвої культури людини. Нижчий рівень – перший ступінь опанування літературної мови: правильність мовлення і дотримання норм літературної мови. Правильним мовленням називають таке мовлення людини, в якому не допускаються помилки у вимові, вживанні слів та їхньому утворенні, побудові речень. Вищим рівнем мовленнєвої культури прийнято вважати правильне і гарне мовлення: людина не лише не допускає помилок, але й вміє щонайкраще будувати своє висловлення; найбільш повно розкриває його тему та основну думку; відбирає найбільш придатні слова і конструкції з урахуванням того, до кого та за яких

обставин він звертається. Основна мета кожної культурної людини полягає в збагаченні свого мовлення, його вдосконалюванні. Необхідно навчитися відчувати свого співрозмовника, уміти відбирати найбільш придатні для кожного випадку слова і конструкції. Формування навичок користуватися правилами культури спілкування, як й культури загальної поведінки з оточуючими, повинно відбуватися в процесі систематичної виховної роботи. Дуже важливо ознайомлювати курсантів із правилами ввічливості, учити виявляти повагу до гідності іншої людини на прикладі власного ставлення до них, показувати як поводитися в тій чи іншій ситуації (знання етикету поведінки), як правильно встановлювати і підтримувати мовний контакт (знання мовленнєвого етикету). Кожна людина повинна дбати не лише про культуру свого мовлення, а й про мовний етикет (сукупність мовних засобів, які регулюють нашу поведінку в процесі мовлення). С. К. Богдан зазначає, що “мовний етикет українців є унікальною, універсальною моделлю їх мовної діяльності” [6]. Основне призначення етикету – встановлення сприятливого контакту між людьми, регулювання їх взаємин на основі принципу ввічливості. Якщо курсант не буде знати прийнятих у суспільстві правил мовного етикету, вербальних форм вираження ввічливості, то йому буде важко встановлювати ділові контакти і він не зможе на високому рівні здійснювати процес спілкування. Кожен курсант Національної академії ДПСУ повинен знати етикетні одиниці, якими виражаються вітання, прощання, вибачення, мовленнєві одиниці, що супроводжують прохання, формули подяки, конструкції побажальної модальності, типізовані фрази ритуалу знайомства, етикетні формули звертань тощо. Викладачі повинні бути обізнані з основними правилами ведення мовлення. Для різних видів мовленнєвої діяльності суспільство формує певні правила їх здійснення. Правила ведення мовлення, чи етикет мовлення, поділяються на правила для мовця та слухача.

Слід виокремити, насамперед, правила для мовця:

– слід доброзичливо ставитись до співрозмовника, мати повагу до адресата;

– необхідно виявляти доречну у певній ситуації ввічливість (ураховувати стать, вік, службовий чи суспільний статус тощо); потрібно знімати надмірну категоричність;

– мовцеві не рекомендується ставити в центр уваги своє “я”, нав’язувати свої думки й оцінку подій;

– необхідним для мовця є відокремлення власного “я” слухача у центр уваги;

– мовцеві треба вміти вибирати тему для розмови, доречну в кожній ситуації, яка є цікавою, зрозумілою партнерові;

– мовець повинен стежити за логікою розгортання тексту, за тим, щоб висновки не суперечили задуму бесіди;

– мовець повинен пам’ятати, що межа смислового сприйняття і концентрації уваги у слухача є обмеженою;

– мовцеві необхідно постійно відбирати мовні засоби відповідно до вибраної тональності тексту, орієнтуючись не лише на адресата, але й на ситуацію спілкування загалом, на офіційність або неофіційність ситуації;

– мовець повинен пам’ятати, що в усному контактному безпосередньому спілкуванні слухач не лише чує, але й бачить його, отже, сприймає жести, міміку, пози, загальну манеру триматися при розмові та культуру поведінки.

Правила для слухача:

– слуханню відвідувача слід надавати перевагу над іншими видами службової діяльності;

– слухаючи, необхідно доброзичливо, з повагою і терпляче ставитися до мовця, бути тактовним;

– намагатися не перебивати мовця, не вставляти недоречних зауважень, не переводити власне слухання у говоріння;

– необхідно перервати всі справи й уважно вислухати мовця;

– слухаючи, треба перевести в центр уваги мовця та його інтереси;

– необхідно вміти вчасно оцінити мовлення співрозмовника, погодитися чи не погодитися з ним, відповісти на питання.

У кожному суспільстві етикет поступово розвивався як система правил поведінки, система дозволу і заборон, які формують загалом моральні норми. Етикет та мовлення тісно пов'язані між собою. Манера мовлення, стиль, дозвіл чи заборона говорити одне і не говорити інше, вибір мовних засобів як маркер приналежності до певного середовища – усе це є наявним у наших мовленнєвих виявах. Мовленнєвий етикет можна визначити як правила, що регулюють мовленнєву поведінку. Це широка зона одиниць мови та мовлення, яка словесно виражає етикет поведінки, дає нам в руки ті мовні багатства, які є в кожному суспільстві для вираження неконфліктного ставлення до людей, а етикет регулює складний вибір доречного засобу конкретною людиною, для її конкретного адресата, у конкретному випадку, ситуації.

Військова (правоохоронна) структура є складовою суспільства, тому все те, що характеризує культуру суспільства в цілому, поширюється на всі підрозділи, які покликані охороняти та захищати громадян. Отже, сьогодні необхідно суттєво підвищувати культуру особового складу, бо саме він є одночасно і творцем культури, і його творінням. Як держава починається з кордону, так і кордон починається з людей, які його охороняють. Відтак, від культурного рівня прикордонників, коректного ставлення до кожного громадянина, належного зовнішнього вигляду охоронців рубежу та правомірності їхніх дій залежить формування громадської думки про державу в цілому. Причому, якщо в іноземців враження складається на основі перетину рубежу в пункті пропуску, то в українців (особливо мешканців прикордонних районів) – ще й виходячи з досвіду щоденного спілкування із “зеленими кашкетами”.

Сучасне соціальне замовлення пов'язує вимоги до підготовки майбутнього фахівця на основі формування соціально-професійних якостей, що базуються на критеріях обсягу та повноти конкретного знання. Перш за все, випускнику повинні бути притаманні: прагнення до постійного поповнення знань; здатність самостійно висувати і вирішувати різноманітні завдання професійного характеру, пропонувати альтернативні рішення та виробляти

критерії для відбору найбільш ефективних з них; високий рівень мовленнєвої культури.

Мовленнєва культура – це вміння правильно говорити (і писати), добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування; це система вимог стосовно вживання мови в мовленнєвій діяльності. Мовленнєва культура виявляється в таких її характеристиках: правильність, нормативність, адекватність, логічність, різноманітність, естетичність, чистота, доречність. Мовленнєва культура формується, розвивається і виявляється в процесі спілкування в мовленнєвій діяльності. Саме розвиток культури мовлення підвищує рівень формування культури спілкування.

Сучасне суспільство далеко не завжди задовольняє рівень мовленнєвої культури випускників вищих військових навчальних закладів. До основних причин такого стану речей зараховують ігнорування мотиваційної сфери курсанта та відсутність урахування власного соціокультурного досвіду. Корекція цих суперечностей може бути здійснена за рахунок гуманізації освіти, створення таких умов, за яких курсант буде особисто зацікавлений у тому, щоб сприймати, а не відштовхувати освітні впливи.

Як зазначає М. М. Берулава [4], пильна увага сучасного суспільства до проблеми гуманізації освіти багато в чому пов'язана з еволюцією поглядів, у відповідності з якими в центрі наукової картини світу перебуває людина. Гуманізація професійної підготовки спеціаліста передбачає: по-перше, розвиток його загальної і професійної культури, формування професійної компетентності; по-друге, особистісний розвиток, професійне самовиховання індивідуально особистісних якостей. Отже, ми вважаємо, що для підвищення рівня мовленнєвої культури майбутніх офіцерів-прикордонників необхідною умовою постає гуманізація навчання.

Відомо, що мова – це концентрований вираз культури народу, який є носієм цієї мови. Синтез рідної та іноземної мови розширює загальну культуру особистості, яка знає ці мови, а отже сприяє формуванню професійної культури. Адже кажуть, скільки мов знає людина, таким є рівень її культури. За

допомогою іноземної мови можна розширити тезаурус особистості, використовуючи змістову складову мовного характеру. Як відомо, лінгвокраїнознавчий аспект спілкування передбачає обов'язкове ознайомлення з системою уявлень про основні національні традиції, звичаї і реалії країн, мова яких вивчається, а також опанування слухачами необхідного мінімуму етико-візуальних форм мовлення. Отже, на нашу думку вивчення іноземних мов суттєво підвищує рівень загальної культури та мовленнєвої культури зокрема.

Професійні якості, згідно з трактуванням П. Я. Гальперіна [5], є виявом комунікативних (мовленнєвих) здібностей. Учені цієї школи розглядають мовлення як певний вид діяльності, а саме: мовленнєву діяльність. Діяльність має три сторони: мотиваційну, цільову і виконавчу. Вона народжується з потреби. Використовуючи соціальні засоби – знаки, ми плануємо діяльність, ставлячи її кінцеву мету та намічаючи засоби її здійснення.

Мовленнєва діяльність є складовою професійної підготовки і входить як складова у професійну культуру, що формується впродовж усього періоду навчання людини та містить компоненти, які відповідають внутрішньому світу особистості: мотиваційний, морально-орієнтаційний, пізнавально-операційний, емоційно-вольовий, психофізичний, аналітичний [3].

У процесі навчання відбувається розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письмо. Вони перебувають у тісній взаємодії. Як у реальному спілкуванні поєднуються чотири види мовленнєвої діяльності, так і в навчальному процесі види мовленнєвої діяльності повинні бути інтегрованими. Підкреслюючи взаємозв'язок говоріння й аудіювання, письма і читання, ми маємо на увазі різницю кінцевих продуктів кожного із зазначених видів мовленнєвої діяльності. Для говоріння та письма – це різні за своїм оформленням висловлення, а для аудіювання – розуміння повідомлення. Взаємозв'язок і взаємозумовленість різних видів мовленнєвої діяльності при раціональному навчанні передбачає обов'язкове врахування особливого, специфічного, співвідносного із суттєвими характеристиками кожного окремого виду мовленнєвої діяльності [1].

На нашу думку, ще однією вагомою умовою підвищення рівня мовленнєвої культури майбутніх курсантів-прикордонників слід вважати позакласні заходи. Унаслідок систематичного проведення позакласних заходів на морально-етичні теми виробляються навички та звички культурної поведінки при спілкуванні, які поступово стають якостями особистості. Позакласні заходи допоможуть курсантам правильно аналізувати різноманітні ситуації у спілкуванні, оцінити свою мовленнєву культуру та інших, опанувати формули мовленнєвого етикету і нормативні правила поведінки у суспільстві. Важливо використовувати такі види виховної роботи, як бесіда, анкетування та тестування. Під час проведення бесіди можна обговорити моральне наповнення художніх фільмів, взяти ставлення до тих чи інших позитивних і негативних випадків, пов'язаних із ситуацією на кордоні. Використання анкет та тестів допоможе викладачу проаналізувати стан і рівень загальної культури учнів, їх моральні цінності, уподобання. Вивчення іноземної мови, знання традицій та етикету спілкування інших народів світу створить передумови для спорудження міцного фундаменту загальної культури курсанта. Цілком зрозуміло, що така робота вимагає від викладача великої уваги та сумлінності і не може бути виконана за стислий проміжок часу. Вона повинна проводитися поступово. Потрібно наполегливо допомагати курсантам оцінювати й аналізувати свою мовленнєву поведінку та поведінку інших, опановувати правила спілкування, уміння брати участь у діалозі культур. Мовленнєва ситуація визначається такими обставинами, які змушують людину щось сказати (або брати участь у мовленнєвій діяльності). Під мовленнєвою ситуацією розуміють складний комплекс зовнішніх умов спілкування і внутрішніх реакцій співрозмовників, що знаходять вираження в якому-небудь висловлюванні (тексті). Інакше кажучи, для виникнення мовлення необхідні його автор та адресат, тема, місце і час мовлення, його причина та мета. Культура мовлення суспільства – це один із найяскравіших показників стану його моральності, духовності і загальної культури. [7]. Культурою мови називають “дотримання ustalених мовних норм усної та писемної літературної мови, а також

цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування” [7]. Кожний, хто отримує сьогодні вищу освіту, повинен вчитися глибоко пізнавати тонкощі рідної мови, сприймати красу слова.

Отже, знання мовленнєвої культури, глибока повага до представників інших країн залишаються необхідним складовими професійної діяльності офіцера-прикордонника. Кожний випускник Національної академії ДПСУ повинен виховувати в собі не стільки манери, скільки те, що виражається в манерах, дбайливе ставлення до світу, суспільства, природи, свого минулого.

Напрямами подальшого дослідження автор вважає: комплексне дослідження мовленнєвої культури як складової професійної; уточнення правил ведення дискусії, доповіді і норм уживання окремих слів та усталених виразів у сфері ділового спілкування під час здійснення професійної діяльності.

Список використаної літератури

1. Маркарян, Э. С. Теория культуры и современная наука: логико-методол. анализ / Э. С. Маркарян. – М. : Мысль, 1983. – 284 с.
2. Бабенков, С. І. Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов / С. І. Бабенков // Інтеграція України у світове товариство : матеріали науково-практичної конференції. – К.
3. Англійська мова: Комунікативний аспект : підручник для студ. юрид. спец. / під ред. М. В. Мисик. – К. : Атака, 2000. – 368 с.
4. Берулава, М. Н. Состояние и перспективы гуманизации образования / М. Н. Берулава // Педагогика. – 1996. – № 1. – С. 9–11.
5. Гальперин, П. Я. Психология как объективная наука : избр. психол. тр. / П. Я. Гальперин. – М. : Ин-т практ. психологии, 1998. – 479 с.
6. Богдан, С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – С. 430–452.
7. Бикова, Г. П. Українська мова та культура мовлення : навчальний посібник для студентів заочної форми навчання / Г. П. Бикова. – К. : НАУ, 2002. – 122 с.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Ваколюк Т. В.